



YENİ DÖNEMDE AVRUPA BİRLİĞİ-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİNİN LOJİSTİK BOYUTU

Rövşen Şahbazov^{1*}

Özet

Avrupa Birliği-Güney Kafkasya ilişkilerinde içinde bulunduğumuz dönem Yeni Komşuluk Politikası ile izah edilmektedir. AB'nin Güney Kafkasya'yı da kapsayan doğuya yönelik komşuluk politikaları komünist bloğun çökmesi sonucunda ortaya çıkan sorunların ışığında gelişmiştir. Avrupa Birliği uzun dönemde Güney Kafkasya (Azerbaycan) bölgesindeki nispeten daha ucuz ve kaliteli enerji kaynaklarından etkin bir şekilde yararlanmak istemektedir. Ancak bölgenin Avrupa pazarına coğrafi olarak uzak bulunması lojistik sorununu da gündeme getirmektedir. Bu nedenle, enerji başta olmakla Avrupa Birliği ile Güney Kafkasya arasında Yeni Komşuluk Politikası kapsamındaki ilişkilerin önemli bir diğer boyutunu lojistik oluşturmaktadır. Gürcistan'da zaman-zaman çatışmalara çevrilebilen etnik problemler, bölge ülkeleri Rusya ve İran'ın başını çektiği dış desteği arkasına almış olan Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'ni işgal altında tutması ve her an patlak verebilecek olası bir savaş, lojistiği ayrıca güvenlik boyutu yönünden de gündemde tutmaktadır. 2015 yılında gelindiğinde, AB-Güney Kafkasya ilişkilerinin lojistik yönünden başarısı faaliyette bulunan BTC Boru Hattı, Çin'i AB'ye bağlayacak olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi, temelleri 17 Mart 2015 tarihinde atılan TANAP gibi mega projelerle ölçülmektedir. Öncelik bu projelerin eksikliğini gidermek olmakla birlikte, lojistikte en önemli transit ülke olma konumundaki Türkiye'nin önderliğinde yapılması gerekli olan daha çok iş vardır. Bu bildiride Avrupa Birliği ile Güney Kafkasya arasındaki ilişkilerin lojistik boyutu bölgesel dinamikler ve Güney Kafkasya'daki gelişmelerle birlikte AB'nin ve bölgenin çıkarları doğrultusunda incelenmeye çalışılmıştır. Nihai olarak lojistiğin dış ticarettten diplomasiye Avrupa Birliği-Güney Kafkasya ilişkilerinin her aşaması üzerinde etkinliği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Birliği, Güney Kafkasya, Azerbaycan, lojistik, Yeni Komşuluk Politikası

1 Dr., İşadamı, Maksgrup İç ve Dış Tic. Ltd. Şti., export@maksgrup.com

THE LOGISTICS SIDE OF RELATIONS BETWEEN EUROPEAN UNION AND SOUTH CAUCASUS IN THE NEW ERA

Abstract

The existing period of the European Union - South Caucasus relations is explained by the European Union Neighborhood Policy. The eastern-related neighbourhood policies of the European Union, which cover the Southern Caucasus region also, have been developed in the light of the problems that occurred after the collapse of communist block. European Union is eager to benefit from comparatively cheaper and more qualified energy sources in South Caucasus (Azerbaijan) in long term effectively. However, the region's geographical circumstance of being far away from European market revives some logistics problems. For this reason, besides energy as primal, the important part of relations between European Union and South Caucasus within the scope of the European Union Neighborhood Policy is logistics. Ethnical problems which sometimes became conflicts, Armenian occupation over 20% of Azerbaijani territories, supported by regional countries leading by Russia and Iran, and a possible war which can begin at any moment, also keep logistics on the agenda in terms of security. In 2015, logistics success of relations between European Union and South Caucasus is measured by operating Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, Baku-Tbilisi-Kars railway project which is going to connect China to European Union, and mega projects like TANAP, laid foundation in March 17, 2015. Under the leadership of Turkey which is the most important transit country, there are many works to do, especially to complete the missing parts of those projects. In this report, logistics side of relations between European Union and South Caucasus is examined in accordance to the benefits of European Union and related zone, with regional dynamics and developments in South Caucasus. Finally, the effectiveness of logistics in foreign trade and diplomacy, over every level of relations between European Union and South Caucasus, is determined.

Key Words:

European Union, South Caucasus, Azerbaijan, Logistics, The European Union Neighborhood Policy



Giriş

Avrupa Birliği'nin (AB) Güney Kafkasya ile olan ilişkilerinde bölgenin jeostratejik konumu belirleyici unsur olarak öne çıkmaktadır. Güney Kafkasya bölgesinin tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması, üretimin Batı'dan Doğu'ya doğru kaydığı çağımızda AB için büyük bir önem arz etmektedir. Güney Kafkasya - AB ilişkilerinin lojistik boyutunun merkezinde hem Azerbaycan doğalgaz ve petrolünün Avrupa pazarlarına ulaştırılması, hem de bölgenin Orta Asya ve Hazar havzası ve Çin'e kadar uzanan bir coğrafya ile olan bağlantı güzergahının tam ortasında konumlanmış olması faktörü yer almaktadır.

Bununla birlikte, AB-Güney Kafkasya ticari ilişkileri bağlamında taraflar arasındaki ilişkiler esasen enerji odaklıdır. Fakat özelliği itibarıyla günümüzde "enerji" sadece ticari açıdan değil, siyasi, ekonomik ve güvenlik açısından da ele alınan bir konudur. Dolayısıyla, son yıllarda enerjiye duyulan ihtiyacın artması, konunun ülkelerin gündeminde ön sıralarda yer alması, enerji arzı kadar, güvenli enerji arzı meselesini de önemli hale getirmiştir. Bu anlamda AB-Güney Kafkasya ilişkilerinin lojistik boyutunun büyük bir kısmını enerji taşımacılığı oluşturmaktadır. Çalışmamızda enerji taşımacılığı AB-Güney Kafkasya ilişkilerinin lojistik boyutunun kıstasını oluştururken, Ermenistan'ın izlemiş olduğu politikardan dolayı enerji taşımacılığı projeleri içerisinde yer almaması/"yer almak istememesi" nedeniyle Güney Kafkasya bölgesi de mecburen Azerbaycan ve Gürcistan ile sınırlandırılmıştır. Bilindiği üzere, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan üç ülke belirledikleri iç ve dış politika öncelikleri nedeniyle bir-birinden farklıdır. Azerbaycan ve Gürcistan bölgede toprak bütünlüğü, barış ve istikrara dayalı, Batı değerlerinin temel alındığı bir yön çizerken, Ermenistan Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'lik bir kısmını işgal eden, bölgesel işbirliğine, barış ve istikrara zarar veren, Rusya güdümlü iç ve dış politika izleyen bir ülke olarak bilinmektedir. Bu durumda bölge geneline bakıldığında, Azerbaycan enerji kaynaklarına dayalı zengin ekonomisi, Gürcistan bölgenin açık denizlere çıkışı olan tek ülke olması, Ermenistan ise işgalci konumu ile tanımlanabilir. Söz konusu üçgende Azerbaycan ve Gürcistan sıkı bir işbirliği ile bir-birine fayda sağlarken, Ermenistan yürütmüş olduğu siyaset nedeniyle kendini bu gibi olanaklardan yoksun bırakmaktadır.

Dolayısıyla, bu çalışmada AB-Güney Kafkasya ilişkilerinin lojistik boyutu denilirken, özellikle enerji lojistiği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki bağımsızlık döneminde Birlik ile Güney Kafkasya bölgesi arasındaki ilişkilerin lojistik boyutu, ikinci bölümde ise 2000'li yıllarda iki taraf arasında gelişen enerjiye dayalı lojistik işbirliği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında AB-Güney Kafkasya ilişkilerinin lojistik boyutu tarafların iç ve dış dinamikleri ışığında değerlendirilmiştir.

1) Yeni Komşuluk Politikası Öncesinde AB-Güney Kafkasya İlişkilerinde Lojistik

Güney Kafkasya bölgesinin başı çeken ülkesi olan Azerbaycan, Bakü petrol kuyuları, Hazar denizi ticaret alanı ve Bakü-Batum demiryolu ve boru hatlarıyla 19. yüzyılın ikinci

yarısında Rusya ile birlikte hızlı bir kalkınma sürecine girmiştir (Aydın, “Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt. 10, Sayı. 40, 2014: 35-66). Nobeller 1879'da Bakü petrol alanlarından Hazar Denizi'ne bir boru hattı döşemişlerdir (Sarıahmetoğlu Karagür,2007:34). 1883 yılında Bakü-Batum demiryolunun açılması ile Bakü petrolünün Karadeniz üzerinden dünya pazarına ulaşması sağlanmıştır. Petrolün daha pratik yöntemlerle taşınmasını sağlamak amacıyla ünlü Rus kimyageri Aleksandr Letniy Batı'ya petrol ihracatı yapabilmek için Bakü'den Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarına boru hatları yapılmasını önermiş, 1897'de bir diğer büyük Rus kimyageri olan Dmitriy Mendeleev'in öncülüğünde inşaat çalışmaları başlatılmıştır. 1905 Devrimi ile bu çalışmalar yarıda kalmış, 1917 yılında tekrar devam etmiştir. Mayıs 1921'de Azerbaycan petrolü ilk kez Bakü- Batum boru hattı ile Karadeniz'e ulaştırılmıştır (Mirbabayev, 2012: 94). 1900'larda dünyadaki toplam ham petrolün yaklaşık yarısını Bakü bölgesi üretmiştir (Bahgat, “Pipeline Diplomacy: The Geopolitics of The Caspian Sea Region”, *International Studies Perspectives*, Sayı. 3, 2002: 310).

Avrupa Birliği, SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) çöküşünü takip eden yıllardan itibaren Güney Kafkasya ülkeleri ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Birlik aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım, TACIS (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States), Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru, TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) ve Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı, INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) programları ile Hazar enerji ulaşım ağının oluşmasına yardımcı olmuştur. 'Yeni İpek Yolu' olarak da bilinen TRACECA programı ile AB, taraf olan üç Güney Kafkasya ve beş Orta Asya ülkesinin alternatif ulaşım yolları ile Avrupa ve dünya pazarlarına çıkış imkanlarını geliştirmeyi ve Avrupa'dan Karadeniz ve Kafkasya üzerinden Orta Asya'ya ve tersi istikamette en kısa ve en az maliyetli ulaşım koridorunun oluşturulmasını hedeflemiştir. Benzer şekilde Avrupa Birliği, INOGATE çerçevesinde, teknik işbirliğinin yanı sıra, zengin enerji kaynakları ve önemli stratejik konuma sahip olan Azerbaycan ve programa taraf olan diğer Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji arzı ve transit olanaklarının en iyi şekilde değerlendirilmesi için enerji işbirliğinin genişletilmesini amaçlamıştır. AB'nin Güney Kafkasya ile olan ilişkileri 2004 yılı sonrasında Yeni Komşuluk Politikası ile daha sistematik bir şekil almıştır. Bu sistematığın ana unsurlardan birini lojistik oluşturmaktadır.

Özetle, 1992 sonrasında TACIS Güney Kafkasya ülkeleri ile etkileşim için en iyi AB aracı olmuştur. TACIS Avrupa Komşuluk Politikası'nın uygulanmaya başlamasıyla farklı bir şekil kazanmıştır. Bölgenin petrol ve doğal gazda tek üreticisi konumundaki Azerbaycan, 1997-1998 yıllarında TACIS kapsamında toplamda 26,9 milyon ECU tutarında yardım almıştır. Petrol ve doğal gaz lojistik hatlarının desteklenmesi yardımı da bu tutara dahildir. Bölgenin diğer bir ülkesi olan Gürcistan ise, sadece TACIS kapsamında 16 milyon ECU yardım alırken, ayrıca rehabilitasyon çalışmaları için 6,5 milyon ECU, insani yardım olarak 12,2 milyon ECU ve gıda güvenliği için 42 milyon ECU almıştır (Western European Union, “Report on Central Asia and the Caucasus”, *WEU*, 1998). Genel İşler Konseyi'nin çerçeve kararına dayanarak, 1997 yılında istisnai olarak Ermenistan ve Gürcistan'a 255 milyon ECU tutarında yardım sağlanmış, Güney Kafkasya'nın diğer ülkesi olan Azerbaycan bu yardımın



dışında tutulmuştur (Winn; Lord, 2001:164). Güney Kafkasya her ne kadar bir bütün gibi gözükse de, AB'nin yardımlar ve genel anlamda yaklaşım konusunda bölge ülkelerine öteden beri çifte standart uyguladığı rakamlarla ortadadır.

Yeni Komşuluk Politikası'na devredilinceye kadar en son 2000-2006 yılları arasında TACIS kapsamında Güney Kafkasya ülkelerine yönelik 3,1 milyar EURO tutarında kaynak harcanmıştır (Herdina, "The European Neighbourhood Policy", *European Commission External Relations Publication*). TACIS kapsamındaki ulusal programların çok kapsamlı ve ayrıntılı olması, esnek olmaması, ilgili ülkelerin ihtiyaçlarına odaklanan projeleri desteklememesi, rakamların ortaya koyduğu gibi ülkeler bazında çifte standart içermesi gibi detaylar programın değerlendirilmesi sürecinde göz ardı edilmemelidir.

TACIS programı çerçevesinde teknik yardım yapılacak dokuz ana başlık içerisinde enerji ve ulaştırma konuları da yer almıştır. TRACECA çerçevesinde onarılan Bakü-Batumi demiryolu ve AB'nin Azerbaycan Devlet Demiryolları'na hibe ettiği iki blok tren Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji ulaşım ağının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Yine INOGATE kapsamında Avrupa Komisyonu Güney Kafkasya enerji güzergahlarının oluşması için teknik asistanlık yapmıştır. Her üç program da Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Türkiye arasında enerji ağının oluşması yönünde karşılıklı diyalogların kurulmasına destek vermiştir. Buna rağmen, Avrupa Birliği bu enerji ağlarının yönetiminde lider konuma geçememiştir (Lussac, "Ensuring European Energy Security in Russian 'Near Abroad': The Case of The South Caucasus", *European Security*, Cilt. 19, No. 4, 2010: 607-625).

TRACECA Projesi, dünyanın en eski ticaret yollarından birisi olan İpekyolu'nun günümüzde yeniden canlandırılmasına yönelik projeleri finanse eden bir Avrupa Birliği programıdır. Bu program Bulgaristan, Romanya, Ukrayna gibi Doğu Avrupa ülkelerinden başlayarak ve Türkiye üzerinden Karadeniz'i geçerek Gürcistan'ın Poti ve Batumi limanlarını da içine alarak, Güney Kafkasya'nın ulaşım ağlarını kullanarak geniş bir alana yayılmaktadır. TRACECA yolu Azerbaycan'da Hazar denizi üzerinden Bakü-Türkmenbaşı-Aktau hattını kullanarak devamında Orta Asya'nın Türkmenistan ve Kazakistan'ı kapsayan demiryolu ağına ulaşmaktadır (<http://www.traceca-org.org/default.php.ru>).

INOGATE Programı, Avrupa Birliği ile Karadeniz, Hazar Denizi ve komşu ülkeler arasında uluslararası enerji işbirliği programıdır. Bu program, 1995 yılındaki tesis tarihinden sonra devamında daha geniş kapsamlı ve etkin bir şekil almıştır. İsmi aynı kalmasına rağmen programın anlam ve önemi gelişmiştir. INOGATE zamanla sadece petrol ve doğal gaz üretimini ve Avrupa'ya kadar naklini kapsayan, sadece petrol ve doğal gaz sektörlerini ilgilendiren program olmaktan çıkarak, elektrik enerjisi, yenilenebilir enerji ve enerji etkinliği konularını da kapsayan bir projeye dönüşmüştür. INOGATE'in daha kapsamlı bir programa dönüştürülmesi, 13 Kasım 2004 "Bakü İnsiyatifi" olarak da bilinen Enerji Bakanları Konferansı'nın iki yıllık çalışması ile başlamıştır. Bu programı Avrupa Birliği ile ilgili partner ülkeler arasında enerji lojistiği ve güvenliğini güvence altına almaktadır (<http://www.inogate.org/en/>).

TACIS uygulanmasından, dolayısıyla TRACECA ve INOGATE programlarından elde edilen tecrübe ve çıkarılan dersler günümüzde uygulanan AB Yeni Komşuluk Politikası'nda dikkate alınmalıdır. Nitekim Avrupa Birliği, bölge ülkelerinin ihtiyaç ve önceliklerini belirleyerek bu ihtiyaç ve önceliklere uygun strateji ve plan/proje geliştirme yöntemini izlemelidir. Ülke yönetimleri Yeni Komşuluk Politikası çerçevesinde belirlenen siyasi çerçeve ve sorumlulukları gereği bu sürecin içinde yer almalıdır. Nitekim YKP kapsamında Güney Kafkasya bölgesinin hem bütününe yönelik hem de ülke bazlı eylem planları hazırlanmalıdır. Geline noktada Komşuluk Politikası kapsamındaki eylem planlarının uygulanmasında özellikle TACIS'den çıkarılan dersler ve alınan tecrübeler dikkate alınarak devam edilmelidir (Şahbazov, "Avrupa Birliği'nde Genişleme Stratejisi Çerçevesinde Yeni Komşuluk Politikası (Güney Kafkasya Ülkeleri Yönünden Bir Değerlendirme)", *D.E.Ü., SBE, AB Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2009: 163).

2) Yeni Dönemde Avrupa – Birliği Güney Kafkasya İlişkilerinde Enerji ve Lojistik

Avrupa'da yeni bir bölünme çizgisinin ortaya çıkmasını önlemek herkesin çıkarınıdır. Kıtanın içerisinden bazı ülkeleri üye olarak içine alarak bazılarını hiçbir alternatif işbirliği ve/veya ortaklık önermeden bu üyeliğin dışında bırakmak gelecek açısından son derece tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarabilir. İstikrar, güvenlik ve refahın gelişimi için iyi komşuların önemi istisna edilmemelidir. Avrupa Birliği'nin Yeni Komşuluk Politikası bu yönüyle dikkat çekmektedir ve Güney Kafkasya bu politikanın hedeflerinin merkezinde yer almaktadır.

Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomilerinin oluşturduğu AB ekonomisinden bahsederken bu ekonomilerin dışa bağımlılığını göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim enerjide dışa bağımlılık bunun en net göstergesidir. Petrol ve doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılık, AB ülkelerinin ortak politikalarını dikkatli bir şekilde ve uzun dönemli stratejiler çerçevesinde yönlendirmesini gerektirmektedir (Şahbazov, "2015'e Girerken Avrupa Birliği", *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8,Sayı:29,2015/1:12-15).

Avrupa Birliği için Güney Kafkasya'nın önemi ve AB'nin bölgeye ilgisi MDAÜ'nin (Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri) Birliğe katılımının ardından sistematik şekil almaya başlamıştır. 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'ın tam üye olmasından sonra Güney Kafkasya açık bir şekilde AB'nin daha geniş doğu komşuluk stratejisinin önemli bir ögesine çevrilmiştir (Nuriyev, "EU Policy in the South Caucasus : A View from Azerbaijan", *CEPS Working Documents*, No. 272 , July 2, 2007).

Avrupa Birliği için Güney Kafkasya'nın önemini Birliğin içsel ve dışsal dinamikleri belirlemektedir. Söz konusu içsel dinamikleri büyük ölçüde üye ülkelerin petrol ve doğalgazda gittikçe daha da artmakta olan dışa bağımlılığı oluşturmaktadır. Nitekim Güney Kafkasya, AB açısından enerji kaynağı ve nakli açısından kilit konumdadır. Özellikle, Azerbaycan zengin kaynaklarıyla bu önemini gün geçtikçe daha da pekiştirmektedir. Ayrıca, doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %30'unu Rusya'dan karşılayan AB'nin bu ülkeyle devam etmekte olan Ukrayna krizinde olduğu gibi zaman-zaman problemler yaşamış olması, gelecek açısından Birliği endişelendirmektedir. Bu endişe arttığı ölçüde, Azerbaycan'ın ve transit ülke olarak da



Gürcistan'ın enerji kaynağı ve nakli açısından önemi daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Şahbazov, "Güney Kafkasya'nın AB Dinamikleri Yönünden Önemi", *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8,Sayı:31, 2015/3).

Dışsal dinamiklere gelince, bu dinamiklerin merkezinde AB'nin genişlemesinin her ne kadar devam etmesine rağmen, sonsuza kadar sürdürülemeyeceği gerçeği yer almaktadır. Bu gerçeklik nihai sınırlarını belirleme çabası içerisinde olan Birliğin çevresinde etkin bir güvenlik çemberi oluşturmasının gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır. Avrupa Birliği, Güney Kafkasya'nın bu çemberin içinde olmasının her iki tarafın çıkarına olduğunun bilincindedir (Ibid).Nitekim söz konusu çember her iki tarafa her açıdan geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektifin en temel ögesini günümüzde enerji ticareti oluşturmaktadır. Enerji ticareti de büyük ölçüde enerji lojistiğinin oluşturulmasına ve boru hatlarının güvenliğine bağlıdır. Azerbaycan Güney Kafkasya'da zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını yine bir bölge ülkesi olan Gürcistan ve devamında Türkiye üzerinden pazarlamak isterken Hazar havzasını oluşturan ülkelerin enerji kaynaklarının aktarımında da önemli bir transit üs görevini üstlenmektedir. Güney Kafkasya (Azerbaycan), kendi petrol ve doğal gazını pazarlamak, aynı zamanda Orta Asya hidrokarbon kaynakları için transit görevini üstlenirken Avrupa Birliği de bu kaynaklar açısından önemli bir pazar olma özelliğini korumaktadır.

Güney Kafkasya sadece bölge ülkesi olan Azerbaycan'ın değil, tüm Hazar havzasının enerji kaynaklarının Avrupa Birliği ve dünyaya aktarılması yönünden kilit bir bölgedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Enerji Enformasyon İdaresi, Hazar havzasının mevcut ve tahmin edilen rezervlerinde 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon küp fit doğalgaz olduğunu öngörmektedir. Petrol'ün yaklaşık %41'e (19,6 milyar varil), doğalgazın ise %36'ya (106 trilyon küp fit) yakın bir kısmı açık denizde bulunmaktadır (ABD Enerji Enformasyon İdaresi, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=12911>).

Bunun dışında, ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu, bölgede teknik olarak elde edilebilir 20 milyar varil petrol ve 243 trilyon küp fit doğalgaz rezervlerinin henüz keşfedilmediğini belirtmiştir. Bu rezervler daha çok denizin statüsü ile ilgili tartışmaların araştırmaları engellediği Güney Hazar havzasındadır (Aydın, agy).

Tablo-1 tek-tek ülkeler bazında Hazar havzası ülkelerinin petrol ve doğal gaz rezervlerinin hacmini ortaya koymaktadır. Rakamlarla, 50 milyar varile yakın ham petrol, 300 trilyon küp fite yakın doğalgazıyla bölgenin enerji ve bu enerjiyi Avrupa ve dünya pazarlarına aktaracak olan lojistik altyapısının önemi çok açık ve nettir.

Tablo 1: Hazar Havzası Mevcut ve Tahmin Edilen Enerji Kaynakları

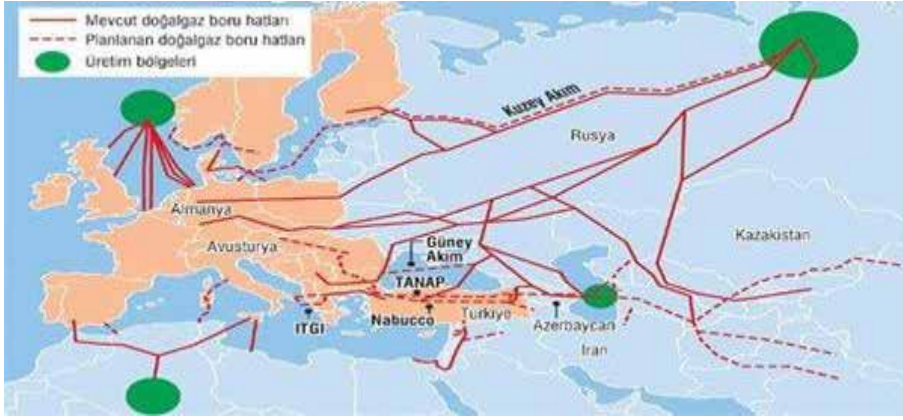
Ülke	Ham Petrol (Milyar Varil)	Doğalgaz (trilyon küp fit)
Azerbaycan	8,5	51
Açık deniz	6,8	46
Kıyı	1,7	5
İran	0,5	2
Açık deniz	0,5	1
Kıyı	0	1
Kazakistan	31,2	104
Açık deniz	15,7	68
Kıyı	15,5	36
Rusya	6,1	109
Açık deniz	1,6	14
Kıyı	4,5	95
Türkmenistan	1,9	19
Açık deniz	1,1	9
Kıyı	0,8	10
Özbekistan ¹	-	7
Açık deniz	-	0
Kıyı	-	7
Toplam Hazar Havzası	48,2	292
Açık deniz	19,6	106
Kıyı	28,6	186

Kaynak: ABD Enerji Enformasyon İdaresi, www.eia.gov

Hazar havzasının ham petrol ve doğal gaz kaynakları açısından önemini Tablo-1 rakamlarla ortaya koymaktadır. Şekil-1 de söz konusu enerji kaynakları kadar bu kaynakları Avrupa pazarına ulaştıracak olan lojistik hatlarının genel bir görüntüsünü çizmekle birlikte, bölgeye yakın coğrafyadaki alternatif ulaşım ağlarını da özetlemektedir.²

2014 yılı sonu itibariyle Azerbaycan günlük 856 bin varil, Kazakistan 1,719 bin varil, Rusya 10,853 bin varil, Türkmenistan 276 bin varil petrol hasılatına ulaştığını ayrıca belirtmek gerekmektedir (<http://www.eia.gov/beta/international/rankings>). Petrolün lojistiğine gelince, 2014-2015 yılları itibariyle dünyada üretilen petrolün yaklaşık %63'ü denizyolu ile taşınmaktadır. <http://www.eia.gov/beta/international/regions>. Dolayısıyla geri kalan kısmın taşınması boru hatlarının payına düşmektedir.

2 Hazar Denizi'nin petrol ve doğalgaz potansiyeli değerlendirilirken, sadece kıyıdaş ülkeler değil, Özbekistan da bu kapsama dahil edilmektedir. Bunun nedeni, her ne kadar denize kıyısı olmasa da, Özbekistan arazilerinin büyük bir kısmının Hazar havzası coğrafyasında yerleşmesidir.



Şekil-1: Avrasya Coğrafyası ve Enerji Havzaları & Lojistiği

Kaynak: <http://verilobi.com/t%C3%BCrkiye+yunanistan+do%C4%9Falgaz+boru+hatt%C4%B1/>

1996 yılında Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kısımlarında bulunan Şahdeniz yatağının işletilmesine dair yapılan sözleşme, (Ciarreta; Nasirov, "Analysis of Azerbaijan Oil and Gas Sector", *United States Association for Energy Economics Research Paper Series*, 2010: 43-46) tarihte geleneksel petrol üreticisi olarak yer alan bu ülkeyi aynı zamanda doğalgaz ihracatçısı olarak öne çıkarmıştır.

Avrupa Birliği günümüzde tükettiği enerjinin %53'ünü dışarıdan temin etmektedir. Birliğin, ham petrolde yaklaşık %90, doğalgazda %66 oranında ithal bağımlılığı bulunmaktadır ("Avrupa Komisyonu Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi", 28.05.2014:2, http://ec.europa.eu/energy/doc/20140528_energy_security_communication.pdf.) AB'nin dışarı ödediği günlük enerji faturası 1 milyar EUR'nun üzerindedir. Enerji konusunda dışa bağımlılığı tehlikeli boyutlara ulaşan Birliğin durumu, Komisyon'un ilgili raporlarına yansımıştır. Dünyadaki petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir bölümü Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi siyasi ve ekonomik açıdan güvenli olmayan bölgelerde bulunmaktadır. Avrupa'nın enerjide ithal bağımlılığı yakın gelecekte %70'leri zorlayacak şekilde giderek artmaktadır. Bu ihtiyacın güvenlik tehdidi altında bulunan bölgelerden sağlanma gerekliliği kaçınılmazdır.

Enerji güvenliği konusunda Avrupa Birliği ülkelerinde giderek artan ölçüde oluşan endişe, Birliğin siyasi açıdan nispeten dengeli ve güvenli olan Hazar bölgesine daha fazla ilgi göstermesini gerekli kılmaktadır. Avrupa Birliği, bu doğrultuda Güney Kafkasya ülkeleri ile Yeni Komşuluk Politikası çerçevesinde görüşmeler yaparken, Rusya Federasyonu ile stratejik işbirliğini geliştirmeye çalışmaktadır. Fakat Rusya ile son olarak 2013 yılında ortaya çıkan ve 2014-2015 yıllarında doruğa ulaşan Ukrayna krizi benzeri problemler zaman-zaman tekrarlanmaktadır. Bu sorunların AB'ye faturası ne oluyor sorusunun yanıtı, en son örneğin, Güney Akım Projesi'nin Rusya tarafından iptal edilmesidir. Bu gerçekler ışığında Güney Kafkasya'nın Avrupa Birliği açısından enerji ve lojistik bağlamındaki önemi daha da artmaktadır.

Birliğin en eski politikalarından biri olmasına rağmen, Avrupa Birliği enerji güvenliği

konusunu ancak 2006 ve 2009 yıllarında meydana gelen Rusya-Ukrayna doğalgaz krizleri sonrası ciddi şekilde gündemine almıştır (Dorel, "European Union Energy Policy And Good Administration", *Hypersion International Journal of Econophysics & New Economy*, Sayı. 4, 2011: 329-33). 2006 ve 2009 Rusya-Ukrayna krizleri ve son dönemde meydana gelen gelişmeler, AB'nin enerji konusunu sadece bir piyasa yönetimi bakış açısıyla değil, aynı zamanda, ciddi bir jeopolitik yaklaşımla ele alması gerektiğini göstermiştir (Youngs, "Europe's External Energy Policy", *Centre For European Policy Studies*, No. 278, November 2007:1-20). Söz konusu krizler esnasında yaşanan gaz kesintileri ile Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi olup olmadığı sorgulanmaya başlanmıştır (Locatelli, "Russian and Caspian Hydrocarbons: Energy Supply Stakes for the European Union", *Europe-Asia Studies*, Sayı. 62, No. 6, 2010:959-971). Arz güvenliği sorusu böylece AB enerji politikasının merkezine (Helm, 2007) ve dış politikanın öncelikli gündemine (Umbach, "Global Energy Security and The Implications For The EU", *Energy Policy*, Sayı. 38, 2010:1229-1240) oturmuştur. Bu gelişmeler ışığında Avrupa Birliği, 2006 Yeşil Kitap, 2006 Avrupa Enerji Şartı, 2007 Enerji Eylem Planı ve 2008 İkinci Stratejik Enerji İncelemesi'ni yayınlamıştır. 2007 Lizbon Anlaşması'nda da üye ülkeler arasında enerji dayanışmasını teşvik edici hükümler yer almıştır. Birbirinin devamı niteliğindeki söz konusu belgeler enerji arzı güvenliği ve dış güvenlik politikası arasında oluşan bağlantıları ve AB'nin bu husustaki zayıf noktalarını, aynı zamanda tedarikçi sayısının artması için yapılması gerekenleri ortaya koymuştur.

Avrupa Birliği ve jeostratejik gücünü yeniden kazanmak için petrol ve doğalgaz kaynaklarından yararlanan Rusya arasında hızlı bir şekilde siyasileşen enerji ilişkileri, 2013 yılı sonlarına doğru başlayan ve 2015 yılı itibarıyla halen devam eden Ukrayna krizi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bunun üzerine, Komisyon Mayıs 2014'de yayınladığı Enerji Güvenliği Stratejisi'nde, AB'nin 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizlerinden yeteri kadar ders çıkaramadığı ve enerji konusunun üye ülkeler arasında dayanışma düzeyinden ziyade ulusal düzeyde ele alındığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, Komisyon, özellikle tek bir tedarikçiye bağımlı kalan Avrupa Birliği üyelerinin mevcut tedarikçilerle iyi ilişkilerini muhafaza ederek, en kısa sürede enerji tüketimini yeniden gözden geçirmelerini ve tedarikçilerini çeşitlendirmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Aydın, agy).

SSCB'nin dağılmasını genişleme hamlesi ile takip eden ve sınırlarını Rusya'ya dayayan Avrupa Birliği, stratejik öneme ve zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar havzasının yeni ülkeleri ile çeşitli destek programları ve politikaları vasıtasıyla ilişkilerini sürdürmektedir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi bu anlamda Avrupa'nın ekonomik olarak bölünmüşlüğünü ortadan kaldırmak için yeni fırsatlar yaratmıştır. Enerji, Doğu ile Batı arasında yakınlaşma aşamasında en dikkate değer sektörlerden biridir. 1994 tarihinde Lizbon'da imzalanan Enerji Şartı (<http://ec.europa.eu/world/agreements/prepareCreateTreatiesWorkspace/treaties/GeneralData.do?step=0&redirect=true&treatyId=591>) bu alanda işbirliği için uluslararası yasal çerçevenin oluşturulmasını temel hedef edinmiştir. Söz konusu yasal çerçeve, bütünlüğe ve ortak çıkarlara dayalı uzun vadeli işbirliğini teşvik etmeyi; Bağımsız Devletler Topluluğu ve Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine arz güvenliklerini artırmaya yönelik enerji potansiyellerini geliştirme fırsatı vermeyi; enerji üretimi, taşıması ve dağıtımını iyileştirmeyi;



çevre sorunlarını azaltmayı; yatırımları kolaylaştırmayı ve kısıtlamaları içermektedir. Azerbaycan bu belgeyi imzalayan ilk ülkelerden biridir (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://mfa.gov.az/?options=content&id=566>) ve programlara faal olarak iştirak etmiştir). 1999 Avrupa Birliği-Azerbaycan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ile iki taraf arasında enerji konularını ele alan Enerji ve Ulaştırma Alt Komisyonu kurulmuştur (Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/energy_en.htm). 2004 Bakü girişimi ise, Hazar petrol ve doğalgazının ister Rusya, ister Türkiye, isterse de İran üzerinden güvenli nakli meselelerinin temel çerçevesini oluşturmuştur.

Bakü Girişimi, enerji sektöründe bölgesel reform için ‘yol haritası’ ortaya koyan 2006 tarihli Astana Deklarasyonu’nun ilan edilmesine zemin hazırlamıştır. Deklarasyonda, Avrupa pazarlarına yeni taşıma seçeneklerinin oluşturulması konularının, sınırları genişletilen INOGATE programı altında ele alınması öngörülmüştür (Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/doc/2006_11_30_astana_conclusions.pdf).

Bu gelişmelerin devamı niteliğinde 2006 yılında imzalanan “Avrupa Birliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Enerji Alanında Stratejik Ortaklığa Dair Anlaşma Memorandumu” iki taraf arasında enerji konusundaki işbirliğinin temelini oluşturmaktadır. Azerbaycan ve Hazar havzasından AB’ye enerji arzının ve taşıma sistemlerinin emniyetini ve güvenliğini güçlendirmek Azerbaycan-AB ilişkilerinin temel hedeflerinden biri olarak belirlenmiştir. Söz konusu belge ile Avrupa Birliği, Azerbaycan enerji kaynaklarının nakli konusunda emniyet ve güvenliğin sağlanması, enerji işletmeciliği, gerektiği takdirde transit ve taşıma ağları altyapılarının yenilenmesi, alternatif güzergahların oluşturulması, teknik standartların belirlenerek uygulanması hususlarında tam destek vereceği görüşünü ortaya koymuştur (Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/energy/international/doc/mou_azerbaijan_en.pdf).

Enerji ve lojistik konuları (YKP) Yeni Komşuluk Politikası kapsamında Avrupa Birliği-Azerbaycan Eylem Planı’nın da ayrılmaz parçasını oluşturmaktadır. Planda, öncelikli alan olarak belirlenen enerji ve enerji nakli alanındaki işbirliğinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu işbirliği ile Hazar enerji kaynaklarının AB pazarlarına ulaştırılması için Azerbaycan’ın transit kapasitesinin geliştirilmesi, güvenli ve emniyetli taşıma için altyapının sağlanması ve diğer Hazar ülkeleri ile bölgesel işbirliği yapılması amaçlanmıştır.

Avrupa Birliği’nin Azerbaycan ile imzalamış olduğu bütün belgelerde ve Azerbaycan’ın iştirak ettiği bütün programlarda enerji nakli konusu ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Enerji naklinin güvenliğini “bütünleşme, işbirliği ve dayanışmayı güçlendirmek; şartları, milletler arasında barış, istikrar ve ekonomik refah için teşvik etmek” (Avrupa Komisyonu Güney Doğu Avrupa Enerji Topluluğu, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME.) olarak tanımlayan Avrupa Birliği için Azerbaycan, Hazar petrol ve doğalgazının Avrupa’ya ulaşımı konusunda stratejik bir önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği ayrıca, YKP kapsamındaki bazı ülkelere yönelik olarak Doğu İşbirliği

Stratejisini geliştirmiştir. Güney Kafkasya lkeleri de bu stratejinin kapsama alanındadır. 2013 Vilnius Zirvesi ile birlikte ortaya çıkan Doğu İşbirliği Stratejisi ile Güney Kafkasya lkeleri ile öncelikli alanlarda daha sıklı işbirliği öngörülmektedir (“Eastern Partnership: A Policy That Delivers”, Brussels, 21 May 2015, http://eeas.europa.eu/factsheets/docs/factsheet_eastern_partnership_en.pdf). Doğu İşbirliği Stratejisi, kapsamına aldığı ülkelere Avrupa Birliği'nin YKP çerçevesinde tanıdığı farklı bir “ayrıcalığın” sonucudur. Güney Kafkasya lkeleri dışındaki diğer lkeler Ukrayna, Moldova ve Belarus'tur. Söz konusu ayrıcalıklar program dahilindeki ülkeler itibariyle farklılık göstermektedir. Bu farklılık rneğin, Azerbaycan ve Gürcistan açısından tamamen petrol ve doğal gazın tedarikinden ve taşınmasından kaynaklanmaktadır. Vilnius Belgesi'nde Güney Gaz Koridoru'nun Güney Kafkasya Boru Hattı, TANAP (Trans-Anadolu Boru Hattı) ve TAP (Trans Adriatik Boru Hattı) ile desteklenmesinin önemine değinilmiştir (Ibid). Belge üzerinde her ne kadar bu ülkelerin toprak bütünlüğünün sağlanması ve demokrasinin yerleşmesine katkıda bulunulmasından bahsedilse de, bu öncelikler çok açık ve net olarak AB'nin enerji TEMELİNDEKİ çıkarlarının gölgesinde kalmaktadır.

Azerbaycan Hazar havzası enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arz edilmesi yönünden hem üretici, hem de transit ülke konumundadır. Bu anlamda Avrupa Birliği için iki kat önemlidir. Dolayısıyla, AB ile Azerbaycan arasında stratejik temele dayalı bir ilişki söz konusudur. Enerji arzı bu ilişkinin özünü oluşturmaktadır. Örneğin, AB'nin dış ticaretinde enerji ithalatından dolayı Azerbaycan'ın payı %0,8 düzeyindedir (Avrupa Komisyonu, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/southcaucasus/>). Ayrıca AB'nin ithal ettiği toplam ham petrol ve petrol ürünlerinin %4'n Azerbaycan sağlamaktadır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın AB'ye ihraç ettiği enerji kaynaklarının bir kısmı Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatları, bir kısmı ise demiryolu ile Gürcistan'ın Poti ve Batum limanlarına, oradan da AB ülkelerine taşınmaktadır. Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki toplam ticaret hacmine gelince, Azerbaycan'ın AB'ye ihracatı 2012-2014 döneminde sırasıyla 14,3; 14,4 ve en son olarak 2014 yılında 13,2 milyar EUR tutarında olmuştur. AB'den ithalat 2012 yılından 2014 yılına gelindiğinde son 3 yıl itibariyle sırasıyla 3,0; 3,7 ve 3,5 milyar EUR düzeyinde olmuştur. Dolayısıyla AB'nin Azerbaycan ile olan ticaretinde sürekli açık verdiği görülmektedir. Bu açık da bahsi geçen yıllar itibariyle 11,3; 10,6 ve 2014 yılı sonu itibariyle 9,7 milyar EURO olarak kayıtlara geçmiştir (Source Eurostat, 2015, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_111475.pdf)

Avrupa Birliği'nin Enerji ve Lojistikte Daha Geniş Coğrafyada İşbirliği Stratejisinin en kilit bölgesi Güney Kafkasya'dır. Söz konusu strateji AB-Güney Kafkasya ve Orta Asya enerji lojistiği ağlarının entegrasyonunu ve bu entegrasyonun Birlik tarafından desteklenmesinin çerçevesini oluşturmaktadır (European Neighbourhood Instrument (ENI) Regional East Strategy Paper (2014-2020) and Multiannual indicative programme (2014-2017), Summary:1). Söz konusu olan lojistik ağlarının entegrasyonunda Güney Kafkasya kilit rol oynamakta, Avrupa Birliği'nin adeta “Doğu'ya açılan kapısı görevini üstlenmektedir.

Hazar bölgesi ve ötesindeki tedarikçiler için zemin hazırlayan Güney Koridoru ve ortak



çıkarlara dayalı projelerin oluşturulması önemli bir husustur. İlk aşamada 2020'ye kadar Güney Koridoru ile Avrupa pazarlarına yıllık 10 milyar m³ Azerbaycan doğal gazının ulaştırılması beklenmektedir. Diğer taraftan, bu yeni boru hattı Orta Doğu ile bağlantı sağlanması için elzemdir. Şuan Türkiye'de öngörülen altyapı Avrupa pazarlarına yıllık 25 milyar m³'e kadar doğal gaz nakledebilir. Uzun vadede Türkmenistan, Irak ve İran gibi diğer ülkeler de ambargo rejiminin kaldırılması koşulları sağlanırsa, Güney Koridoru'nun genişletilmesine önemli katkıda bulunabilir (Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/energy/security_of_supply_en.htm.) Görüldüğü üzere, güvenli enerji arzı iki taraf arasındaki ilişkilerin siyasi ve ticari esasını teşkil etmektedir. Azerbaycan bir üretici olduğu kadar bölgenin enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına ulaştırılması sürecindeki transit konumundan dolayı da öne çıkmaktadır. Azerbaycan enerjide kaynak ülke olmasının yanı sıra, ana lojistik üssü olma potansiyelinin yüksekliği ile de dikkat çekmektedir.

Azerbaycan'da petrol üretimi petrol sanayisi ile birlikte birçok yan sanayinin ve yan sektörlerin de gelişmesini sağlamıştır. Bunlar arasında petrol ve doğal gazın lojistiği önemli yer tutmaktadır. İlk başta kervancılıkla, arabacılıkla başlayan petrol taşımacılığı günümüzde teknolojinin de sağlamış olduğu olanaklar çerçevesinde çok ileri boyutlara ulaşmıştır. Bu kapsamda bağımsızlık sonrası dönemde Bakü petrollerinin lojistik boyutu sadece bir ekonomik gelir ve istihdam sahası olmaktan çıkmış, hem Azerbaycan'ın, hem de bölgede çıkarları kesişen devletlerin siyasi manevra alanına dönüşmüştür. Bir diğer taraftan ise, açık denizlere çıkışı olmayan Azerbaycan için zengin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmak için tek seçenek boru hatlarıdır (Mousavi, "Some Notes on the Caspian Energy and Ethnic Conflicts in the Caucasus", *Iran and the Caucasus*, Sayı. 14, 2010: 161).

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan petrollerinin Avrupa pazarına nakil hatlarının güzergahı Bakü- Supsa'dan sonra Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum projelerinin gerçekleştirilmesi ile kesinleşmiştir. SSCB döneminde inşa edilen Bakü-Supsa boru hattından Azerbaycan petrol ürünlerinin Karadeniz bölgesindeki sosyalist ülkelere taşınması için yararlanılmıştır. Uzun süre kullanılmadığı için atıl durumda olan hat, 1990'lı yıllarda oluşan ihtiyaç doğrultusunda AB'nin TRACECA projesi çerçevesinde onarılmış ve Bakü-Novorossiysk hattına alternatif olarak faaliyete geçmiştir. Bakü petroleri bu hatla Gürcistan'ın Karadeniz'deki limanı Supsa'ya, oradan da tankerlerle dünya ülkelerine ulaştırılmaktadır. Birliğin desteği ile bölgede Azerbaycan'ı Gürcistan'la birleştiren Bakü-Supsa hattı ilk jeopolitik proje olarak kabul edilmektedir. 2006 yılında kullanıma açılan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı projesi ise sadece ekonomik yönü ile değil, siyasi/diplomatik niteliği ile de öne çıkmaktadır.

BTC üzerinden taşınan petrolün naklinden sağlanan gelirler proje ortakları arasında kar payı olarak dağıtılmaktadır. Hattın geçtiği güzergah üzerinde yer alan Gürcistan ve Türkiye ayrıca transit geçiş ücreti almaktadır. Azerbaycan proje çerçevesinde Gürcistan'ı desteklemek amacıyla kendi transit ücretinden feragat ederek, bunun yerine Gürcistan'ın daha yüksek geçiş ücreti almasını sağlamıştır. Türkiye ve Gürcistan'ın almış oldukları ücret, BTC boru hattının söz konusu ülkelerin arazisinden geçen uzunluğuna göre belirlenmiştir.

2007 yılında Kazakistan, 2010 yılında ise Türkmenistan ile Azerbaycan hükümeti arasında imzalanan anlaşmalar doğrultusunda söz konusu ülkelere ait petrolün de BTC üzerinden taşınması karara bağlanmıştır. Bu kararlar Güney Kafkasya bölgesinin enerji taşımacılığı açısından önemi bir kez daha kanıtlanmıştır.

2006 yılında kullanıma açılan Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı da hem Azerbaycan'ın, hem de Batı ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığını azaltmayı hedefleyen, stratejik amaçlı bir projedir. Bu hat 2007 yılında Türkiye-İtalya doğalgaz hattı ile birleştirilmiş, Azerbaycan doğalgazı böylece İtalya'ya nakledilmeye başlamıştır. Söz konusu boru hattı Güney Kafkasya ile Avrupa Birliği arasındaki doğalgaz köprüsünün en önemli ayağını oluşturmaktadır.

28 Haziran 2013'te Bakü'de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile BP arasında Azerbaycan gazının Avrupa pazarına çıkarılmasına dair Trans Adriyatik Boru Hattı, TAP (Trans Adriatic Pipeline) Anlaşması imzalanmıştır. Yaklaşık 870 km olarak tasarlanan TAP boru hattının başlangıç noktası Yunanistan'ın Selanik şehri olacaktır. Türkiye ve Yunanistan'ın mevcut altyapısının kullanılması öngörülen projede hattın, Arnavutluk ve Adriyatik'i geçerek İtalya'ya ulaşması planlanmaktadır. Bulgaristan'ın bu hatta iç ağlar yolu ile bağlanacağı öngörülmekte olup, projenin gerçekleşmesi ile Arnavutluk, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Karadağ da Azerbaycan gazından faydalanma imkanı kazanacaktır (<https://www.trans-adriatic-pipeline.com/tap-project/keyfeatures/technical/>). Trans Anadolu Boru Hattı, TANAP (Trans Anatolian Pipeline) tamamlandığı zaman iki hat bir-birine bağlanacağı için Güney Kafkasya AB'nin hem mevcut ülkeleri, hem de potansiyel üyeleri olan Batı Balkan ülkelerine doğalgaz boru hattı üzerinden bağlanmış olacaktır.

TANAP, Güney Kafkasya – Avrupa Birliği ilişkilerinin lojistik yönünden en son başarısı olarak görülmektedir. TANAP'ın amacı, Azerbaycan doğal gazının öncelikle Gürcistan üzerinden Türkiye'ye, ardından Avrupa Birliği ülkelerine taşınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında projenin lojistik açıdan bölgesel ve uluslararası enerji işbirliğindeki önemi ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan bu projede tek kaynak ülkesi olarak başı çekmektedir. Ayrıca boru hattı ülkeyi doğudan (Hazar denizi) batıya (Gürcistan sınırına) kat edeceği için Azerbaycan kendi doğal gazının taşınmasında kilit konumu üstlenecektir. Güney Kafkasya'nın diğer bir ülkesi olan Gürcistan da boru hattını kendi topraklarında barındıracağı için bölgenin lojistik açısından önemini daha da pekiştirecektir.

2015 yılının Eylül ayında Azerbaycan topraklarındaki temelinin atıldığı TANAP'ın, 17 Mart 2015'de Kars'ta yapılan törenle Türkiye'deki başlangıcı da gerçekleşmiş oldu (Karagöl, "Yeni Türkiye'nin Simge Projesi: TANAP", *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8,Sayı:30,2015/2:38-39).Yapılan resmi açıklamaya göre TANAP çerçevesinde gazın 2018 yılında Türkiye'ye, 2019 yılında da Avrupa'ya ulaşması beklenmektedir. TANAP'ın ilk aşamada, Şahdeniz II kapsamında üretilecek yıllık 16 milyar m³ doğal gaz ile işlerlik kazanması, gazın 6 milyar m³lük bölümünün Türkiye iç pazarına satışı, 10 milyar m³lük bölümünün ise Avrupa pazarlarına ihracatı öngörülmektedir (Aslanlı, "TANAP'ta



Önemli Bir Aşama Daha Geçildi”, *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Yıl:8,Sayı:30,2015/2:34-37*). TANAP’ın belki de en büyük önemi TAP’la birleştikten sonra Güney Doğal Gaz Koridorunu oluşturacak olmasıdır. Ayrıca, TANAP projesinin gerçekleştirilirken Nabucco projesi iptal olmuştur. Bu proje, Rusya devre dışı bırakılarak Orta Asya ve Orta Doğu gazını Avrupa’ya ulaştırmayı planlıyordu. Bu nedenle, Rusya çok doğal olarak başından bu yana NABUCCO’ya karşı olmuştur. Azerbaycan ayrıca yakın komşusu olan Rusya ile problem yaşamamak için bu projeye çok sıcak bakmamıştır. Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği ülkeleri arasında da NABUCCO konusunda fikir birliği oluşmadığından dolayısıyla Birlik nezdinde de ortak bir fikir ortaya çıkmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, TAP onaylanıp bunun yanında NABUCCO iptal edilirken aslında bu konuda AB-Azerbaycan-Rusya üçlüsünün zımnen de olsa mutabakatı oluşmuştur. NABUCCO kaybedilirken, TANAP kazanılmıştır. TANAP geliştirildiğinde sadece Güney Kafkasya’yı AB ile birleştirmekle kalmayıp, bir bütün olarak global lojistikte başarı örneğinin en büyük simgesi olacaktır. Nitekim Avrupa Birliği’ni doğal gazla besleyen en önemli boru hattı olacak olması bunun en önemli göstergesidir.

Başlangıç noktası Azerbaycan, en önemli geçiş güzergahı Azerbaycan ve Türkiye ile birlikte Güney Kafkasya’nın diğer bir ülkesi olan Gürcistan, bitiş noktası da Avrupa Birliği olan TANAP bu yönden uluslararası işbirliğinde de bir çıkış niteliği taşımaktadır. Azerbaycan ve Gürcistan Avrupa Birliği’nin Yeni Komşuluk Politikası’nın parçası olan ülkelerdir. İç problemleri ile baş başa kalan Avrupa Birliği’nin bu kapsamda Güney Kafkasya’ya faydası ve YKP’nin etkinliği her zaman tartışmaya açık olmuştur. Bu manzara günümüzde de değişmemektedir. Nitekim, bölgenin öteden beri gündemdeki problemleri olan Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali, Gürcistan’daki istikrarsızlıklar, vs. çözümüne AB’nin katkısı sadece sözde girişimlerle sınırlı kalmaktadır. Avrupa Birliği üyelerinin yer aldığı uluslararası girişimlerin de rolü tartışmadan uzak şekilde etkisizdir. Avrupa Birliği fonlarının yeterliliği ve etkinliği de ayrıca tartışmalıdır, vs. Kısaca, kendine faydalı olamayan Birlikten bir katkı ve fayda beklemek de artık fazla iyimserlik olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında, ilk başta AB’den “bir şeyler” bekleyen ülke konumundaki Azerbaycan artık AB’nin “bir şeyler” beklediği ülke olarak konum değiştirmiştir (**Şahbazov**, “Bölgesel ve Uluslararası İşbirliğinde Yeni Bir Çıkış: TANAP”, *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Yıl:8,Sayı:30,2015/2:40-42*).

Güney Kafkasya’nın Avrupa Birliği açısından lojistik önemi bölgeye yakın ülkelerin petrol kaynaklarının AB’ye sevki açısından da dikkat çekicidir. Türkmenistan ve Kazakistan’ın petrolü günümüzde BTC üzerinden Avrupa Birliği ülkelerine ihraç edilmektedir. Bakü bu açıdan önemli bir lojistik üssüdür. Nitekim Kazakistan ve Türkmenistan petrolü Hazar denizi üzerinden tankerlerle Bakü’ye getirilerek buradan Avrupa’ya sevk edilmektedir.

Avrupa Birliği – Güney Kafkasya ilişkilerinin lojistik boyutu bölgede uzun zamandan bu yana yaşanmakta olan etnik problemlerin çözümü, daha doğrusu işgallerin son erdirilmesi açısından da potansiyel bir öneme sahiptir. Fakat bu potansiyel bölge ülkesi olan Ermenistan tarafından dış destekli olarak engellenmektedir. AB ülkeleri hem Azerbaycan’ın, hem de

genelde Hazar petrol ve doğalgazının taşınması projelerine her zaman Ermenistan'ın da dahil edilmesinden yana tavır sergilemişlerdir. Birlik üyeleri lojistik faaliyetlerin bölge üzerinde yaratacağı olumlu ekonomik gelişmelerden, en başta Ermenistan'ın yoksun kalmasını istememişlerdir. Yalnız Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal ettiği için ve Türkiye ve Azerbaycan ile olan ciddi sorunları sebebiyle, ekonomik alanda komşularıyla işbirliği yapmaya büyük ihtiyacı olmasına rağmen, bölgesel işbirliklerinin dışında kalmayı tercih etmiştir. Aynı nedenle, daha kısa bir güzergah olmasına rağmen, en son TANAP'ın Ermenistan'dan geçmesi söz konusu olmamış ve bu ülke gelecekte önemli bir gelir kaynağı olabilecek potansiyel geçiş ücretlerinden mahrum kalmıştır. Kısaca, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a karşı izlemekte olduğu politikalar ekonomik alanda da kendisine zarar vermiştir. (Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı. 42, 2012:9). Bu hususta Azerbaycan, işgal altında olan toprakların boşaltılmasını ön koşul olarak ileri sürmüş, Ermenistan tarafı bu şartı kabul etmemiştir. Burada Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak hareket ederek ve biraz daha etkin dış politika izleyerek Dağlık Karabağ'ın işgalinin sona erdirilmesi konusunda Rusya'yı çözüme yardıma yanaştırarak çok daha güçsüz ülke olan Ermenistan'ı bertaraf etme konusunda ısrarcı davranmaları söz konusu olabilirdi. Nitekim Ermenistan kısa ve orta dönemde enerji lojistiğinde olası transit geçiş gelirinden mahrum kalsa da, uzun dönemde Dağlık Karabağ'ın işgali ile topraklarını genişleterek daha farklı kaynak edinme fırsatını yakalamıştır. Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının tükenmez olmadığını, bu arada Karabağ'ın işgalinin üzerinden neredeyse otuz sene geçtiğini de unutmamak gerekmektedir.

Avrupa Birliği, en son 3 Mayıs 2015 tarihinde Dağlık Karabağ'da gerçekleştirilmiş olan sözde parlamento seçimlerini tanımamıştır. Birlik ayrıca AGİT Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ probleminin çözümü yönündeki çabalarını desteklediğini ve barışçıl çözümden yana olduğunu bir kez daha beyan etmiştir ("Statement by the Spokesperson on Nagorno-Karabakh", 01.05.2015, http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2015/150501_01_en.htm) Fakat bu beyan ve çıkışlar öncekiler gibi sadece kağıt üzerinde kalmış, Azerbaycan'a ve ayrıca Güney Kafkasya'nın ortak refahına herhangi bir fayda sağlamamıştır.

Avrupa Birliği ile Güney Kafkasya ilişkilerinde lojistikte Gürcistan'ın önemini ayrıca belirtmek gerekmektedir. Nitekim Abhazya ve Güney Osetya'nın koparılmasıyla üçe bölünen bu ülke her zaman Rusya tarafından kontrol edilebilecek bir konumdadır. Bu açıdan, ülkenin zayıf düşmesi ne AB'nin, ne de bölge ülkesi olan Azerbaycan'ın yararına. Gürcistan Türkiye üzerinden Azerbaycan'ın, dolayısıyla Güney Kafkasya'nın tamamının Batıya çıkışının güzergahında yer almaktadır. Bu nedenle, Avrupa Birliği lojistikte önemli bir güzergah niteliğinde bulunan Gürcistan'ın hem Azerbaycan, hem Türkiye, hem de Batı ile bütünleşmesi için çaba sarf etmektedir. Nitekim Gürcistan'ın batıya yönelik işbirliğinden uzaklaşması Rusya'nın kontrolüne girmesi anlamına gelmektedir. Buna Gürcistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile derin sorunlar yaşayan Ermenistan ile muhtemel yakın işbirliği olasılığını da eklersek, AB'nin Güney Kafkasya'dan kopması tehlikesi ile eşdeğer olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında Gürcistan ile yakın işbirliği ekseninde Avrupa Birliği, Türkiye ve Azerbaycan'ın çıkarları tamamen örtüşmektedir. Bu da Güney Kafkasya – AB ilişkilerinde Gürcistan'ın özellikle lojistik boyuttaki stratejik öneminin fevkalade olduğunu göstermektedir.



Avrupa Birliği özellikle Gürcistan için ayırdığı yardımı 2011-2013 dönemindeki 180 milyon EUR seviyesinden 2014-2017 dönemi için 410 milyon EUR seviyesine yükseltmiştir. lke için AB tarafından ayrılmış olan ayrıca 46 milyon EUR tutarındaki makro-ekonomik destek ödemesinin 23 milyon EUR'luk dilimi 2015 yılı itibariyle denmiş bulunmaktadır. ("Eastern Partnership: A Policy That Delivers", Brussels, 21 May 2015, http://eeas.europa.eu/factsheets/docs/factsheet_eastern_partnership_en.pdf)

Her ne kadar enerji rezervlerine sahip olmasa bile, jeostratejik konumu dolayısıyla Hazar havzası enerji kaynaklarının Avrupa ve dünya pazarlarına nakli sürecinde Gürcistan geçiş ülkesi olarak ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan'ın önemi enerjide hem kaynak, hem transit ülke olması, hem de lojistik ss özellikleriyle tartışılmazdır. Ermenistan'ın konumu ise tartışmadan uzak bir şekilde sadece coğrafi olarak Güney Kafkasya'nın bir parçası olmaktan öteye geçememektedir. Özellikle, BTC projesinin gerçekleştirilmesi, Orta Asya petrollerinin de bu hatla taşınmış olması Karadeniz ve Türkiye Boğazları'ndaki tanker trafiğini azaltmış, Bakü ve Ceyhan'ı bir petrol limanına dnştrmştir. Avrupa Birliği ise bölgede İnan ve Rusya'ya karşı yürüttüğü çıkar mücadelesinde bir adım ne geçtiği gibi, enerji tedarikinde alternatif oluşturma yönünden de başarılı olmuştur. Bu başarı TANAP'ın ve Bakü-Tiflis-Kars-Erzurum demiryolunun işlevsellik kazanması ile daha da pekişmiş olacaktır. Enerji kaynaklarını ve Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan lojistik hatlarını barındıran Güney Kafkasya'ya ayrıca barış ve istikrarın gelmesi ise Avrupa Birliği çevresindeki güvenlik çemberini pekiştirmiş olacaktır. Toplumun her kesimine yayılmış olan refahın bölge ülkelerine gelip gelmeyeceği ve AB'nin bunu isteyip istemediği ise tartışmaya açık olup ayrı bir çalışma konusudur.

Sonuç

1997 yılından günümüze kadar başlangıç noktası Güney Kafkasya / Bakü olan lojistik hatlarıyla (Bakü-Novorossiysk, Bakü-Supsa, BTC boru hatları; Bakü-Batum demiryolu) ağırlıklı olarak Avrupa Birliği ve dünya pazarına üç yüz elli milyon tondan fazla Azerbaycan petrolü ihraç edilmiştir.

Avrupa Birliği tarafından, Birliğin jeopolitik bir güç olabilmesi için, aşılması gereken belli sorunlar vardır. Bu sorunlar, önümüzdeki dönemde AB'nin temel uğraş alanlarını oluşturacaktır. Bu doğrultuda, Avrupa Birliği'nin sürdürdüğü Yeni Komşuluk Politikası çerçevesinde Güney Kafkasya ülkeleri (özellikle, Azerbaycan ve ardından Gürcistan) ile olan ilişkilerine önem vermesi gerekmektedir. Tarihsel birçok faktörün etkisi altında ilişkilerin geliştirilmesi ve enerji araçlarının güvenli bir koridor açılarak nakledilmesi, AB açısından zorunluluğu istisna edilmeyen bir durumdur.

Önemi giderek daha da artmakta olan küreselleşme süreci, bölgesel ticari ortaklıklar ve enerji konusunda işbirlikleri temelinde devam etmektedir. Bu oluşumlar siyasi işbirliklerinin yolunu açarak güvenliğin yerleşmesine katkıda bulunmaktadır. Nihai olarak etkin bir güvenlik çemberini oluşturmaya çalışırken dünyadaki bölgesel bazda cereyan eden savaşların büyümesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda, Avrupa Birliği'nin uzun soluklu genişleme stratejisi sonucunda ortaya çıkan Yeni Komşuluk Politikası ve bu politikanın stratejik bölge olarak Güney Kafkasya uygulaması Birliğin içsel ve dışsal dinamikleri yönünden son derece önemlidir.

Avrupa Birliği günümüzde artan enerji taleplerini karşılayabilmek adına alternatif tedarikçiler aramaktadır. Bu arada Birlik, enerji toplam maliyetini düşürmek adına tedarikçilerini çeşitlendirirken, enerji lojistiğinde de çok alternatifli yöntemle hareket etmeyi tercih etmektedir. AB, sadece Güney Kafkasya'nın değil, tümüyle Hazar havzasının hidrokarbon yataklarından elde edilen petrol ve doğal gazın Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Güneydoğu Avrupa üzerinden Batı Avrupa'ya ulaştıracak uzun enerji koridorunu kurmak için Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirme yolları aramaktadır. Bu çerçevede Güney Kafkasya ile Hazar havzası, üye ülkelere önemli stratejik faydalar vaat etmekte ve Güney Kafkasya (Azerbaycan ve Gürcistan), Asya ve Avrupa arasında enerji ve ulaştırma altyapısını birleştiren üs olarak öne çıkmaktadır.

Hazar ve Akdeniz havzasını bir-birine bağlayan lojistik ağ nihai olarak Avrupa Birliği'ne çıkmaktadır. Bu ağı oluşturan öğeler gemi-tanker taşımacılığından, petrol ve doğal gaz hatlarının bütününden oluşmaktadır. Bu, AB'nin enerji güvenliği açısından önemlidir. Güney Kafkasya bu ağın en önemli ögesini oluşturmaktadır.

MDA (Merkezi Doğu Avrupa) ülkelerini içine alan genişlemesinden sonra Güney Kafkasya Avrupa Birliği'nin daha geniş komşuluk stratejisinin temel ögesi haline gelmiştir. AB'nin ilgili resmi belgelerinde Birliğin Güney Kafkasya'ya olan ilgisinin temelinde enerji ve enerjinin



nakli, demokrasinin yerleştirilmesi ve çatışmaların çözümü konusunda işbirliği gibi üç ana öncelik belirlenmiştir. Fakat 2015 yılı itibariyle geride bıraktığımız zaman Avrupa Birliği'nin bu üç ana başlıktan tamamen enerji ve enerji taşımacılığına ağırlık verdiğini göstermektedir. Bunun yanında Güney Kafkasya'da demokratik reformların desteklenmesi sadece resmi belgeler üzerinde kalmakta, Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya çatışmalarının ve buradaki işgallerin çözümüne AB kesinlikle yeterli bir katkıda bulunmamaktadır. Oysa Birlik nezdinde Güney Kafkasya ile olan ilişkilerde enerji ve enerji taşımacılığı konusunun gölgesinde kalan diğer iki işbirliği başlığı bırakın bölgenin çıkarlarını, Avrupa Birliği'nin kendisinin ve Birliğe enerji lojistiğinin güvenliği açısından da önemlidir.

Avrupa Birliği, Güney Kafkasya'yı sadece enerji kaynağı (Azerbaycan) ve nakli (Azerbaycan, Gürcistan) açısından bir fırsat olarak görmeye devam ettiği sürece AB-Güney Kafkasya ilişkilerinde Birliğin samimiyetinden ve belirlenen öncelik alanlarına uyumundan söz etmek mümkün olmayacaktır. Nitekim AB'nin Güney Kafkasya ile olan işbirliğinde ilk başta belirlemiş olduğu üç temel öncelik alanından uzaklaşması bu işbirliğinden sadece kendisinin tek taraflı çıkar sağlamasını neden olmaktadır. Özellikle Azerbaycan, buna izin verdiği ölçüde ve sürece uzun dönemde stratejik olarak zararlı çıkacaktır. Azerbaycan her şeyden önce, enerji naklinde kuzeyindeki güçlü komşusu olan Rusya'nın içinde bulunmadığı bir lojistik işbirliği çerçevesinde Batı'ya açılmaktadır. Doğal olarak Rusya'nın tepkisine hedef olan ülkenin bunun karşılığında kazanımları tartışmadan uzak bir şekilde soru işaretleri doğurmaktadır. Bu değerlendirmede Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının tükenmez olmadığı faktörünü göz ardı etmemek gerekmektedir. Bugün doğal kaynaklarını hammadde olarak AB'ye ve dünyaya ihraç eden Azerbaycan'ın kazanımları tartışmalıdır. Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya ile olan ilişkilerinde en çok Azerbaycan ve Gürcistan'ı ilgilendiren konularda ilk başta belirlemiş olduğu önceliklerin yerine getirilmesi konusunda dengeyi oluşturması şarttır. Güney Kafkasya'da demokrasinin kalıcı bir şekilde yerleştirilmesi, çatışma ve işgallerin çözümü 2015 yılı itibariyle gecikmiş olan önceliklerdendir. Avrupa Birliği-Güney Kafkasya ilişkilerinin önem verilen enerji ve lojistik boyutu diğer iki önceliğin yerine getirilmesi için bir araç olarak kullanılmalıdır. Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya ile olan lojistik işbirliği ve söz konusu işbirliğinin gelecekte de sürdürülebilirliği bu coğrafyada güvenlik bertaraf olduğu ölçüde teminat altına alınabilir.

Kaynakça

- ABD Enerji Enformasyon İdaresi. <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=12911>(Erişim tarihi: 18.06.2015).
- Aslanlı, Araz. (2015), "TANAP'ta Önemli Bir Aşama Daha Geçildi", *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8, Sayı:30, 2015/2.
- Avrupa Komisyonu. Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi, 28.05.2014, s. 2, http://ec.europa.eu/energy/doc/20140528_energy_security_communication.pdf.(Erişim tarihi: 31.05.2015).
- Avrupa Komisyonu Güney Doğu Avrupa Enerji Topluluğu. http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME(Erişim tarihi:01.06.2015).
- Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/energy_en.htm(Erişim tarihi: 06.06.2015).
- Avrupa Komisyonu.http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/doc/2006_11_30_astana_conclusions.pdf.(Erişim tarihi: 14.06.2015).
- Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/energy/international/doc/mou_azerbaijan_en.pdf. (Erişim tarihi: 13.06.2015).
- Avrupa Komisyonu. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/southcaucasus/> (Erişim tarihi: 15.06.2015).
- Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/energy/security_of_supply_en.htm (Erişim tarihi: 15.06.2015).
- Aydın, Ülviyye. (2014), "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:10, Sayı:40.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. <http://mfa.gov.az/?options=content&id=566> (Erişim tarihi: 01.06.2015).
- Bahgat, Gawdat. (2002) "Pipeline Diplomacy: The Geopolitics of The Caspian Sea Region", *International Studies Perspectives*, Sayı:3.
- Ciarreta, Aitor ve Nasirov, Shahriyar.(2010),"Analysis of Azerbaijan Oil and Gas Sector", *United States Association for Energy Economics Research Paper Series*.
- Dorel, Bahrin.(2011), "European Union Energy Policy and Good Administration", *Hypersion International Journal of Econophysics & New Economy*, Sayı. 4.
- "EasternPartnership:APolicyThatDelivers",Brussels,21May2015,http://eeas.europa.eu/factsheets/docs/factsheet_eastern_partnership_en.pdf (Erişim tarihi: 19.06.2015).
- European Neighbourhood Instrument (ENI) Regional East Strategy Paper (2014-2020) and Multiannual indicative programme. (2014-2017), Summary:1.
- Helm, Dieter. (2007), *The New Energy Paradigm*, Oxford University Press, Oxford.
- Herdina, Andreas. *The European Neighbourhood Policy*, European Commission External Relations Publication.
- Karagöl, Erdal Tanas. (2015), "Yeni Türkiye'nin Simge Projesi: TANAP", *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8,Sayı:30, 2015/2.
- Locatelli, Catherine. (2010). "Russian and Caspian Hydrocarbons: Energy Supply Stakes for the European Union", *Europe-Asia Studies*, Sayı:62, No:6.



- Lussac, Samuel James. (2010), “Ensuring European Energy Security in Russian ‘Near Abroad’: The Case of The South Caucasus”, *European Security*, Cilt:19, No:4.
- Lütem, Ömer Engin. (2012), “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 42.
- Mirbabayev, Miryusif. (2012), *Kratkaya İstoriya Azerbaydjanskoj Nefti II*, Baku, İzdatelstvo SOCAR.
- Mousavi, Mohammad. (2010), “Some Notes on the Caspian Energy and Ethnic Conflicts in the Caucasus”, *Iran and the Caucasus*, Say:14.
- Nuriyev, Elkhan. (2007), “EU Policy in the South Caucasus : A View from Azerbaijan”, *CEPS Working Documents*, No: 272.
- Sarıahmetoğlu Karagür, Nesrin. (2007), *Petrölün Sihirli Dünyası BAKÜ*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Source Eurostat. (2015), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_111475.pdf (Erişim tarihi: 18.06.2015).
- Statement by the Spokesperson on Nagorno-Karabakh. 01.05.2015, http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2015/150501_01_en.htm (Erişim tarihi: 17.06.2015).
- Şahbazov, Rövsen. (2009), *Avrupa Birliği’nde Genişleme Stratejisi Çerçevesinde Yeni Komşuluk Politikası (Güney Kafkasya Ülkeleri Yönünden Bir Değerlendirme)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şahbazov, Rövsen.(2015) “Bölgesel ve Uluslararası İşbirliğinde Yeni Bir Çığır: TANAP”, *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8,Sayı:30, 2015/2.
- Şahbazov, Rövsen.(2015) “Güney Kafkasya’nın AB Dinamikleri Yönünden Önemi”, *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8,Sayı:31, 2015/3.
- Şahbazov, Rövsen.(2015) “2015’e Girerken Avrupa Birliği”, *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8, Sayı:29, 2015/1.
- Umbach, Frank. (2010), “Global Energy Security and The Implications For The EU”, *Energy Policy*, Sayı:38.
- Western European Union. (1998), “Report on Central Asia and the Caucasus”, Brussels, WEU.
- Winn, Neil and Lord, Christopher.(2001), *EU Foreign Policy Beyond the Nation-State*, University of Leeds.
- Youngs, Richard. (2007), “Europe’s External Energy Policy”, *Centre For European Policy Studies*, No: 278.
- <http://ec.europa.eu/world/agreements/prepareCreateTreatiesWorkspace/treatiesGeneralData.do?step=0&redirect=true&treatyId=591> (Erişim tarihi: 30.05.2015).
- <http://www.eia.gov/beta/international/rankings> (Erişim tarihi: 08.06.2015).
- <http://www.eia.gov/beta/international/regions> (Erişim tarihi: 08.06.2015).
- <http://www.inogate.org> (Erişim tarihi: 15.06.2015).
- <http://www.traceca-org.org/default.php.ru> (Erişim tarihi: 15.06.2015).
- <https://www.trans-adriatic-pipeline.com/tap-project/keyfeatures/technical/>
- <http://verilobi.com/t%C3%BCrkiye+yunanistan+do%C4%9Falgaz+boru+hatt%C4%B1/> (Erişim tarihi: 18.06.2015).

